

WOJCIECH KRIEGSEISEN

*Instytut Historii PAN
Instytut Historyczny UW*

„KWARTALNIK HISTORYCZNY” — ZARYS DZIEJÓW CZASOPISMA NAUKOWEGO*

Prezentowana obecnie bibliografia treści „Kwartalnika Historycznego” obejmuje całą jego zawartość opublikowaną w ciągu stu dwudziestu lat ukazywania się pisma. 120 lat „Kwartalnika Historycznego” to jednak tylko 110 tomów o różnej zresztą liczbie numerów (zeszytów), bowiem redaktorom i wydawcom nie zawsze udawało się utrzymywać kwartalny rytm edycji pisma, a w latach II wojny światowej z oczywistych względów „Kwartalnik” nie ukazywał się. Jednak te 110 tomów o różnej zresztą objętości i charakterze to najpełniejsze chyba świadectwo dziejów i przemian nowoczesnej już, naukowej i krytycznej historiografii polskiej. Dlatego też od wielu lat powtarzano postulat opracowania bibliografii zawartości czasopisma lub choćby tylko przygotowania kontynuacji wcześniej opracowanych i wydanych indeksów jego treści. Pierwszy z nich sporządzony dla 10 tomów za lata 1887–1896 przez niemieckiego współpracownika redakcji i autora licznych tekstów w „Kwartalniku”, Maxa Perlbacha ukazał się we Lwowie w 1898 r. Drugi, znacznie już doskonalszy, przygotował poległy potem w wojnie polsko-ukraińskiej młody współpracownik redakcji, absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Lwowskim, Mieczysław Rutkowski. Zredagowany ostatecznie przez Karola Maleczyńskiego indeks obejmujący lata 1887–1922 ukazał się drukiem w 1925 r. W 1938 r. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Historycznego uchwalił, iż sporządzony zostanie indeks rzeczowy „Kwartalnika Historycznego”. Praca ta, której podjął się Karol Koranyi, miała być opublikowana drukiem jako oficjalne wydawnictwo PTH przygotowane na zaplanowany na 1940 r. VII Zjazd Historyków Polskich we Lwowie¹. Wybuch wojny uczynił projekt nieaktualnym. Od tego czasu nie indeksowano już ani nie systematyzowano treści publikowanych w piśmie, a przecie — jak tego dowodzi choćby opracowanie Krystyny Śreniowskiej² — jest to bardzo cenne źródło dla badaczy historii historiografii, a więc i historii kultury polskiej.

* Opracowanie niniejsze powstało w związku z przygotowywaną elektroniczną publikacją opracowanej przez Agnieszkę Karwowską bibliografii zawartości „Kwartalnika Historycznego”.

¹ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, red. S. K. Kuczyński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 311.

² K. Śreniowska, *Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle*

Jednak historia historiografii z różnych przyczyn, także natury politycznej i ideologicznej, nie była dziedziną historii, która cieszyłaby się w ostatnich dziesięcioleciach należnym jej zainteresowaniem. Brak opracowania zawartości pisma oraz niewielka intensywność badań nad dorobkiem polskiej historiografii XIX, a przede wszystkim XX w. spowodowała sytuację, w której najstarsze humanistyczne czasopismo naukowe publikowane ciągle na ziemiach polskich nie doczekało się fachowego, monograficznego opracowania³. Odnotowano co prawda jego powstanie w szeregu prac przeglądowych i syntetycznych z zakresu prasoznawstwa, ale są to opracowania dalece niewystarczające, odległe od monografii pisma⁴.

Szewe bez butów chodzi, a historycy polscy prowadzili dotąd badania, nie dysponując opracowaniem zawartości „Kwartalnika Historycznego”. Trudno orzec, jaki to miało wpływ na stan naszych badań historycznych — zapewne niewielki. Ale można też mieć nadzieję, że oddawana obecnie do dyspozycji historyków publikacja jeśli nawet nie przyczyni się do rozwoju badań nad rozwojem polskiej historiografii w XIX i XX w., to przynajmniej ułatwi korzystanie z całkiem niemałej i nie najmniej może ważnej części jej dorobku publikowanej od 1887 r. na łamach „Kwartalnika Historycznego”.

Idea wydawania polskiego czasopisma historycznego o ściśle naukowym, a przede wszystkim recenzyjno-krytycznym charakterze powstała w lwowskim środowisku historycznym w połowie lat osiemdziesiątych XIX w. Z jednej strony przyczyniła się do tego zapewne atmosfera intelektualnej i politycznej swobody, która zapanowała w Galicji po reformie autonomicznej, a z drugiej powszechna wtedy w Europie tendencja do powoływania specjalistycznych czasopism naukowych. Od 1859 r. w Niemczech ukazuje się „Historische Zeitschrift”, w 1867 r. powstało Węgierskie Towarzystwo Historyczne (Magyar Történelmi Társulat) i powołało do życia swój organ „Századok”, w 1876 r. założono we Francji „Revue Historique”, w 1886 r. wyszedł z drukarni pierwszy numer „The English Historical

„Kwartalnika Historycznego”, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, ser. 1, z. 15, 1960, s. 153–163.

³ Zob. opracowanie dziejów „Kwartalnika Historycznego” w latach 1918–1939 w niepublikowanej drukiem pracy doktorskiej Tadeusza Kondrackiego, „Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939”, Warszawa 1988, rozdz. 3, s. 244–272. Biblioteka IH PAN, Warszawa oraz ogólne omówienie: J. Maternicki, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, w: idem, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996, s. 273–290.

⁴ H. Więckowska, *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria E, z. 2, 1966, s. 87–110; J. Myśliński, *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 8, 1969, 4, s. 477–500; J. Jarowiecki, *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864–1939*, w: Kraków — Lwów, książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kraków 1999, Prace Monograficzne WSP im. Komisji Edukacji Narodowej, nr 258, s. 209–235; G. Wrona, *Lwowskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, w: ibidem, s. 236–252; F. Hadler, *Századok — Kwartalnik Historyczny — Český Časopis Historický. Drei Konstanten ostmitteleuropäischer Historiographiegeschichte*, w: *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*, red. M. Middell, Leipzig 1999, *Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert*, red. G. Die-sener i in., t. 2, s. 145–159.

Journal”. Wreszcie w 1887 r. pojawił się pierwszy numer „Kwartalnika Historycznego”, a „Český časopis historický” wydawany jest od 1895 r. Trzeba też pamiętać, że historycy lwowscy stanowili w drugiej połowie XIX w. dość już liczną grupę⁵. Autor poświęconego im opracowania naliczył tu w latach 1860–1918 aż 200 czynnych zawodowo historyków, przede wszystkim nauczycieli gimnazjalnych i pracowników uniwersyteckich. Do czasu powołania „Kwartalnika” funkcję ich głównego organu pełnił wydawany od 1873 r. „Przewodnik Naukowy i Literacki”⁶.

Pisząc o założonym przez lwowskie środowisko historyczne „Kwartalniku”, godzi się przypomnieć, że jako pierwszy inicjatywę powołania specjalistycznego czasopisma historycznego ogłosił w 1877 r. na łamach warszawskiej „Niwy” przedstawiciel „szkoły krakowskiej” — Michał Bobrzyński, który proponował wzorować się na francuskim „Revue Historique”⁷. Przyjmuje się jednak, że decydujące znaczenie miał dla „ojców założycieli” „Kwartalnika” nie projekt Bobrzyńskiego i wzór francuski, ale przykład powołanego i redagowanego przez Heinricha von Sybela pisma „Historische Zeitschrift”⁸, którego stałym współpracownikiem i recenzentem był zresztą pierwszy redaktor „Kwartalnika”. Ksawery Liske na łamach niemieckiego pisma omówił ponad 450 prac historycznych⁹. Interesujące, że to właśnie działalność von Sybela, jednego z najwybitniejszych historyków i archiwistów niemieckich XIX w., ale także prominentnego przedstawiciela „pruskiej szkoły historycznej”, która bardzo skutecznie utrzymała w niemieckiej świadomości historycznej szereg niechętnych Polsce i Polakom stereotypów¹⁰, stała się inspiracją dla Liskego i jego uczniów, dość przecież odległych od poglądów tzw. szkoły krakowskiej.

Szczegółowe okoliczności, w których podjęto decyzję o powołaniu „Kwartalnika”, nie są do końca jasne. Za oficjalnego założyciela pisma uznaje się K. Liskego, świadczy o tym nawet informacja umieszczana do 1953 r. i obecnie na karcie tytułowej pisma. Zważywszy jednak na stan zdrowia Liskego, który od 1883 r. nie opuszczał mieszkania¹¹, wydaje się, że bezpośrednia inicjatywa, a na pewno praca organizacyjna była dziełem jego najbliższych uczniów i współpracowników. Wyjaśnienie zakresu zaangażowania poszczególnych osób w sprawę powołania pisma wymagałoby rozległych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, m.in. we Lwowie, przekazane bowiem stamtąd w 1957 r. do Archiwum PAN w Warszawie akta

⁵ F. Hadler, op. cit., s. 146–147.

⁶ A. Toczek, *Związki historyków lwowskich z prasą (1860–1918)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 4, 2001, 1(7), s. 5–28.

⁷ J. Maternicki, op. cit., s. 277.

⁸ H. Seier, *Heinrich von Sybel*, w: *Deutsche Historiker*, red. H.-U. Wehler, Göttingen 1971, t. 2, s. 24–38.

⁹ A. Knot, *Liske Franciszek Ksawery*, PSB, t. 17, z. 3, Kraków 1972, s. 462–465.

¹⁰ H. Olszewski, *Dzieje Polski XVI–XVIII w. w ocenie reprezentantów historiograficznej szkoły pruskiej*, w: *Strefa bałtycka w XVI–XVIII w. Polityka — Społeczeństwo — Gospodarka*, red. J. Trzoska, Gdańsk 1993, s. 71–82.

¹¹ A. Knot, op. cit.; T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, s. 79.

Polskiego Towarzystwa Historycznego dotyczą raczej dziejów „Kwartalnika” z lat trzydziestych XX w.¹²

Dzięki badaniom Tadeusza Kondrackiego wiadomo jednak, że tak w lwowskiej Bibliotece Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, jak i w tamtejszym Archiwum Obwodowym przechowywane są materiały odnoszące się do wcześniejszych dziejów pisma¹³. I choć uważa się, że podczas rosyjskiej okupacji Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej zniszczeniu uległo archiwum redakcji¹⁴, to jednak można się spodziewać, iż informacje dotyczące najdawniejszych dziejów pisma zachowały się także w papierach Liskego rozproszonych obecnie w bibliotekach Lwowa, Wrocławia i Krakowa¹⁵.

Dla potrzeb tego opracowania nie prowadzono kwerend archiwalnych, a więc pisząc te słowa, korzystamy przede wszystkim ze wspomnień najstarszych współpracowników i redaktorów „Kwartalnika” publikowanych w 1937 r. z okazji pięćdziesięciolecia PTH, a także później, w 1958 i 1990 r. Najcenniejszy wydaje się wielokrotnie już wykorzystywany wspomnienio- wy tekst Fryderyka Papée’go, ucznia Liskego i jednego z założycieli „Kwartalnika”. Z relacji tej zdaje się wynikać, iż projekt organizacji Towarzystwa Historycznego oraz powołania związanego z nim pisma przedstawiony został Ludwikowi Finklowi przez F. Papée’go jako najlepsza forma uczczenia zasług chorego już Liskego. Zapewne idea ta wcześniej krążyła jednak wśród jego seminarzystów i członków założonego przezeń w 1878 r. Akademickiego Koła Historyków, w trakcie bowiem spotkania z Finklem w maju 1886 r. Papée dysponował już nawet projektem statutu przyszłego Towarzystwa¹⁶. Finkel i Papée z upoważnienia Liskego przedstawili pomysł zainteresowanym środowiskom uniwersyteckim i intelektualnym Lwowa, a także zapewne Krakowa — nazwę pisma, które pierwotnie nazywać się miało „Przegląd Historyczny”, zaproponować miał Walerian Kalinka¹⁷. Komitetowi organizacyjnemu Towarzystwa Historycznego przewodniczył późniejszy wieloletni redaktor „Kwartalnika” — Aleksander Semkowicz, w skład komitetu weszli inicjatorzy — Finkel i Papée¹⁸. W gronie młodych założycieli pisma wymienia się Stanisława Smolkę i Tadeusza Wojciechowskiego, ale inicjatywę tę poparli także przedstawiciele starszego pokolenia: Antoni Małecki, Wojciech Kętrzyński, W. Kalinka, Władysław Łoziński i Wincenty Zakrzewski¹⁹.

¹² *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956. Księga pamiątkowa z okazji Zjazdu Jubileuszowego PTH w Warszawie 19–21 X 1956*, red. S. Herbst, I. Pietrzak-Pawłowska, J. Łukasiewicz, Warszawa 1958, s. 273.

¹³ T. Kondracki, *Informacja o materiałach do historii PTH w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych Lwowa*, KH 91, 1984, 3, s. 539–541.

¹⁴ T. E. Modelski, *Towarzystwo Historyczne 1914–1924*, KH 51, 1937, 1, s. 41–88.

¹⁵ A. Knot, op. cit.

¹⁶ A. Galos, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, s. 85–95.

¹⁷ *Ibidem*, s. 86.

¹⁸ F. Papée, *Towarzystwo Historyczne 1886–1900*, KH 51, 1937, 1, s. 1–18.

¹⁹ H. Samsonowicz, *Wokół idei i koncepcji Polskiego Towarzystwa Historycznego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, s. 9–21.

Zebranie założycielskie Towarzystwa i „Kwartalnika” odbyło się 14 października 1886 r. i na dożywotniego prezesa Towarzystwa oraz redaktora pisma powołano K. Liskego (1838–1891), a na przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego oraz sekretarza redakcji L. Finkla. W skład Komitetu weszli także: Antoni Prochaska, F. Papée, Roman Pilat, A. Semkowicz, Saturnin Kwiatkowski i W. Kętrzyński. W następnych miesiącach pracowano nad koncepcją pisma i przygotowywano pierwszy jego numer²⁰. Późniejszy prezes Towarzystwa Historycznego Franciszek Bujak tak po latach wspominał zadania, które postawili przed sobą założyciele pisma: „ogłaszać drobne prace jako próbki ścisłej metody historycznej oraz tępić dyletantyzm, nieuctwo oraz brak obiektywizmu przez sumienną ocenę bieżącej literatury polskiej i obcej, dotyczącej przeszłości polskiej i słowiańskiej”²¹.

W grudniu 1886 r. w wychodzącym we Lwowie „Przewodniku Naukowym i Literackim” (R. XIV, t. 1) ukazało się ogłoszenie w formie prospektu wydawniczego informujące o rozpoczęciu wydawania organu Towarzystwa Historycznego i celach redakcji. „Kwartalnik” ukazywać się miał w minimalnej objętości 5 arkuszy w numerze i publikować teksty naukowe w następujących działach: „Rozprawy historyczne”, „Materiały odnoszące się do historii polskiej i ruskiej”, „Recenzje z bieżącej literatury polskiej i ruskiej”, „Spis ważniejszych recenzji ogłoszonych w innych pismach”, „Bibliografia najważniejszych dzieł zagranicznych”, „Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego”. Założyciele pisma stwierdzali poza tym: „Głównem zadaniem Kwartalnika Historycznego będą sprawozdania z całego ruchu na polu historii Polski i Rusi, gruntowna i sumienna ocena dzieł, które pojawiają się u nas z zakresu nauk historycznych a to w najobszerniejszem tego słowa znaczeniu, a więc także z publikacji dotyczących dziejów oświaty, literatury, prawa, archeologii i.t.p. W dwóch pierwszych zeszytach z 1. Stycznia i 1. Kwietnia 1887 r. poda redakcja ocenę wszystkich prac tak rozpraw po czasopismach umieszczonych jak dzieł osobno wydanych, które się tylko zajmują dziejami polskimi i ruskimi a ukazały się w ciągu r. 1886. — —”. W styczniu 1887 r. ukazał się pierwszy numer „Kwartalnika Historycznego” wydrukowany po cenie kosztu w drukarni W. Łozińskiego, który w ten sposób wspomagał wydanie pierwszych siedmiu roczników pisma²². Wydawcy pisma otrzymywali też subwencję od galicyjskich władz autonomicznych.

Zawartość pierwszych numerów „Kwartalnika” zgodna jest z deklaracją wyrażoną w prospekcie wydawnictwa, a i wspomnienia F. Bujaka potwierdzają, iż pismo konsekwentnie realizowało historiograficzną koncepcję K. Liskego, który jako uczeń m.in. Leopolda Rankego i Johanna Droysena był wyznawcą „ścisłej metody historycznej” oraz wrogiem dyletantyzmu

²⁰ T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego*, s. 80–83.

²¹ F. Bujak, *Przedmowa*, KH 51, 1937, 1, s. I.

²² T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 298.

znanym z licznych i bardzo krytycznych recenzji. Jednak założycielowi i twórcy pierwotnej linii programowej „Kwartalnika Historycznego” nie było dane pełnić długo obowiązków redaktora. Po śmierci Liskego²³ (27 II 1891) redakcję przejął jego uczeń Oswald Marian Balzer (1858–1933), historyk prawa i ustroju polskiego, a przewodnictwem Komitetu Redakcyjnego Aleksander Czołowski. W 1895 r. redaktorem został inny seminarzysta Liskego — A. Semkowicz (1850–1923), mediewista i dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego. W latach 1895–1898 pismo drukowane było bezpłatnie przez drukarnię Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. W 1898 r. obowiązki redaktora pełnił historyk i bibliotekarz Józef Korzeniowski (1863–1921), który wprowadził nowy dział pn. „Kronika”. W 1899 r. redakcję na powrót objął A. Semkowicz.

Mimo tych zmian pismo utrzymało krytyczno-informacyjny profil ustalony przez pierwszego redaktora, świadczy o tym choćby struktura wewnętrzna „Kwartalnika” u schyłku XIX w. W 1898 r. teksty ukazywały się w następujących działach: „Rozprawy”, „Miscellanea”, „Recenzje i sprawozdania”, „Przegląd literatury historii powszechnej”, „Kronika”, „Przegląd czasopism”, „Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Historycznego”, „Polemika”, „Nekrologia”. Pismo miało ok. 200 prenumeratorów, a roczniki liczyły przeciętnie ok. 50 arkuszy.

Na okres drugiej redakcji A. Semkowicza przypadł pierwszy znaczący kryzys „Kwartalnika Historycznego”. Był to przede wszystkim efekt postępującej specjalizacji nauk humanistycznych oraz rozwoju nowych, w pewnym sensie konkurencyjnych wobec dotychczasowej formuły „Kwartalnika”, czasopism. Powstały m.in. „Pamiętnik Literacki” oraz „Lud”, a teksty historyczno-literackie oraz etnograficzne zniknęły z łamów pisma historycznego. Równolegle zmniejszała się liczba recenzji oraz prenumeratorów i odbiorców — tj. członków Towarzystwa Historycznego, którym w ramach składki członkowskiej przysługiwał egzemplarz pisma. W 1903 r. prenumeratorów było już tylko 170, a odbiorców 437²⁴. Redakcja zareagowała bardzo ambitnymi i wymagającymi ogromnej pracy zmianami profilu pisma polegającymi na wzmocnieniu jego informacyjnego charakteru. Do 1902 r. publikowano przegląd czasopism oraz przegląd literatury z zakresu historii powszechnej. Od tego roku Eugeniusz Barwiński regularnie redagował (do 1914 r.) nowy dział — powstała „Bibliografia Historii Polskiej”, a od 1905 r. dotychczasowy przegląd literatury zagranicznej zamienił się w dział pn. „Bibliografia Historii Powszechnej” — także redagowany przez Barwińskiego rozumowany przegląd ważniejszych prac z historii powszechnej²⁵. W ten sposób powstała tzw. bibliografia „Kwartalnika Historycznego”, która po latach przekształciła się w *Bibliografię bieżącą historii Polski*.

²³ Wspomnienie pośmiertne i opis pogrzebu, KH 5, 1891, 2, dodatek, s. I–XV.

²⁴ M. Frančić, *Polskie Towarzystwo Historyczne w Krakowie w latach 1913–1939*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, s. 99.

²⁵ E. Barwiński, *Towarzystwo Historyczne 1901–1914*, KH 51, 1937, 1, s. 19–40; T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 300.

Tak wielkie dowartościowanie informacyjnej funkcji pisma możliwe było zapewne dlatego, że jego redaktor był jednocześnie dyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie też mieściła się redakcja „Kwartalnika” korzystająca z pomocy personelu bibliotecznego. Trzeba też pamiętać, że wśród pierwszych redaktorów i stałych współpracowników pisma byli najwybitniejsi polscy bibliotekarze, poza Semkowiczem i znanym z prac bibliograficznych L. Finklem zaliczali się do nich J. Korzeniowski — kierownik bibliotek we Lwowie, Krakowie i Paryżu oraz F. Papée — bibliotekarz w Ossolineum, a w latach 1905–1926 dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej, bibliotekarzem był także E. Barwiński.

Trzeba jednak pamiętać, że pełną odpowiedzialność za pismo ponosił jego redaktor — znany z indywidualnego stylu pracy A. Semkowicz. Dominująca pozycja redaktora, który nie dzielił się z Komitetem Redakcyjnym i stałymi współpracownikami odpowiedzialnością za decyzje, ukształtowana już za czasów Liskego, została w tym okresie utrwalona. Semkowicz pozwalał sobie na mocne ingerencje w teksty, szczególnie debiutanckie, co niekiedy powodowało konflikty, prowadził obszerną korespondencję, na własną rękę zamawiając teksty, przede wszystkim recenzje, z czym zresztą zawsze były trudności. Na początku XX w. podjęto nawet wysiłki dla zorganizowania w Warszawie i Krakowie zespołów współpracowników „Kwartalnika”, przede wszystkim celem pozyskiwania kompetentnych recenzentów. W Krakowie zespół taki udało się nawet powołać w 1902 r., ale jego działalność po roku zamarła²⁶.

„Kwartalnik Historyczny”, będąc organem Towarzystwa Historycznego, stanowił niewątpliwie czynnik jednoczący podzielone granicami zabiorów polskie środowisko historyczne, ale trzeba się też zgodzić z opiniami wskazującymi, iż w pierwszym okresie swego istnienia był przede wszystkim pismem historyków lwowskich. Nieco prowincjonalny charakter i regionalne preferencje pisma potwierdza to, że stosunkowo rzadko publikowali w nim wtedy historycy europejskiej klasy i zainteresowań, tacy jak np. Szymon Askenazy czy Bronisław Dembiński²⁷. Typowymi cechami pozytywistycznej lwowskiej szkoły historycznej była predylekcja do mikrografii oraz wyraźne zainteresowanie szeroko pojętymi naukami pomocniczymi historii. Cechy te nadane pismu przez K. Liskego pielęgnowane były następnie przez jego uczniów — Semkowicza, a także zastępującego go na stanowisku redaktora w 1904/1905 r. F. Papée (1856–1940). Ceną, która przyszło za to zapłacić, było pewne obniżenie autorytetu pisma w początkach XX w. „Kwartalnik” ukształtowany w duchu metodologii pozytywistycznej, realizujący przede wszystkim funkcje informacyjne i krytyczne nie potrafił, albo raczej nie chciał dostosować się do wymagań nowej epoki. Po 1900 r. rosnąca specjalizacja badawcza, a także pojawiające się w piśmarstwie historycznym tendencje neoromantyczne zakwestionowały przydatność pierwotnego modelu pisma²⁸.

²⁶ E. Barwiński, op. cit.: T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 300.

²⁷ K. Śreniowska, op. cit., s. 155.

²⁸ J. Maternicki, op. cit., s. 278.

Mimo narastających na początku XX w. kłopotów z formułą pisma, a także trudności finansowych wynikających z malejącej liczby prenumeratorów oraz problemów z pozyskaniem kompetentnych recenzentów dla rosnącej liczby naukowych publikacji historycznych najważniejsze zadania postawione pismu przez jego założycieli były wypełniane — „Kwartalnik Historyczny” krytykował i informował. Jego bardzo obszerny dział recenzji odgrywał też przed 1905 r. szczególną rolę — publikowano w nim teksty historyków z zaboru rosyjskiego, także te, które ze względu na rosyjską cenzurę nie miały szans ukazać się w Warszawie²⁹. Być może dlatego niektóre z nich podpisywane były pseudonimami lub inicjałami. Bardzo charakterystycznym przykładem jest tu artykuł recenzyjny poświęcony w 1889 r. ostrej (i — jak się dziś wydaje — częściowo tylko zastużonej) krytyce poglądów historyka rosyjskiego Nikołaja Kariejewa³⁰. Ostrze krytyki recenzenta skierowane było tu zresztą nie tylko przeciw Kariejewowi, ale pośrednio także przeciw „szkole krakowskiej”. Interesujące, że książka rosyjskiego uczonego ukazała się w dwa lata później w polskim przekładzie właśnie w Krakowie³¹.

Redakcja pisma starała się przełamywać bariery dzielące ją od innych środowisk. Po powołaniu w Warszawie „Przeglądu Historycznego” zawarto z jego redakcją porozumienie dotyczące recenzji. Warszawskie pismo zrezygnowało z ich publikowania, a skupieni wokół niego historycy nie tylko zobowiązali się nadal zasilać tekstami krytycznymi „Kwartalnik”, ale także podjęli się obowiązku wyszukiwania dlań nowych kandydatów na recenzentów. W ten sposób powstało w Warszawie stałe środowisko współpracujące z lwowską redakcją. Wreszcie w 1912 r. F. Papée z inicjatywy Władysława Konopczyńskiego³² powołał w Krakowie komitet założycielski Krakowskiego Koła Towarzystwa Historycznego, które od 1913 r. rozpoczęło działalność jako komitet pomocniczy lwowskiej redakcji „Kwartalnika Historycznego”³³. I choć w drugim dziesięcioleciu XX w. ciągle utrzymywały się objawy kryzysu pisma — objętość roczników spadła z ok. 50 do ok. 30 arkuszy, to jednak utrzymano poziom krytyki naukowej, rozwinięto działy informacyjne oraz zerwano z ciężącym na piśmie prowincjonalizmem, wyprowadzając go na pozycję funkcjonującego ponad zaborowymi podziałami organu polskiego środowiska historycznego.

W 1914 r. powołano nowy Komitet Redakcyjny, w skład którego weszli: S. Askenazy, Bronisław Gubrynowicz, Karol Hadaczek, Kazimierz Hartleb, Teofil Emil Modelski, Henryk Sawczyński, Adam Skałkowski, Eugeniusz Wawrzkiwicz oraz Stanisław Zakrzewski. W tym okresie udało się też przezwyciężyć problemy finansowe, a redaktor A. Semkowicz i sekretarz

²⁹ W sprawie cenzury periodyków w Warszawie w tej epoce zob. K. Duszenko, *Warszawscy pozytywiści i carska cenzura*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 18, 1979, 3, s. 5–11.

³⁰ N., *Prof. Kariejew i jego poglądy na „upadek Polski”*, KH 3, 1889, 4, s. 689–702.

³¹ N.I. Kariejew, *Upadek Polski w literaturze historycznej*, Kraków 1891.

³² P. Biliński, *Władysław Konopczyński historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999, s. 38.

³³ M. Frančić, *op. cit.*, s. 108.

redakcji E. Barwiński planowali powrót do regularnej edycji kwartalnej oraz publikowania rocznie 40 arkuszy³⁴. Wybuch pierwszej wojny światowej pokrzyżował jednak te plany i zapoczątkował długoletni kryzys.

Wojska rosyjskie zajęły Lwów we wrześniu 1914 r., a wcześniej z miasta ewakuowano wiele urzędów i instytucji z ich personelem. Wyjechali także Semkowicz i Barwiński, ale pozostali na miejscu członkowie Zarządu Towarzystwa Historycznego oraz Komitetu Redakcyjnego, przede wszystkim L. Finkel, B. Dembiński oraz S. Zakrzewski, zdecydowali, iż ich obowiązkiem jest kontynuować wydawanie polskiego pisma. Obowiązki redaktora objął więc zastępczo S. Zakrzewski (1873–1936), wybitny mediewista, a odpowiedzialność za przygotowywanie materiałów bibliograficznych przejął w zastępstwie Barwińskiego inny mediewista, T. E. Modelski (1881–1967)³⁵. W styczniu 1915 r. okupacyjne władze rosyjskie zezwoliły na wydawanie „Kwartalnika” i w lipcu 1915 r. ukazały się razem numery 3 i 4 rocznika XXVIII za 1914 r. liczące tylko 19 arkuszy. Odebrano to jako sukces lwowskiego środowiska i demonstrację jego determinacji³⁶. 7 sierpnia 1915 r. odbyło się posiedzenie Wydziału (Zarządu) Towarzystwa Historycznego, który zatwierdził Zakrzewskiego na stanowisku redaktora³⁷.

Jednak w następnych latach na trudności spowodowane wojennymi ograniczeniami poczęły się nakładać narastające w środowisku historyków podziały polityczne. W 1915 r. ewakuujący Lwów Rosjanie zniszczyli archiwum redakcyjne, pismo drukowano na kredyt, a redakcja pracowała honorowo, brakowało środków na honoraria autorskie. Gdy na posiedzeniu Wydziału 26 maja 1917 r. redakcję powierzono ponownie S. Zakrzewskiemu oraz wybrano nowy Komitet Redakcyjny w składzie: S. Askenazy, Jan Friedberg, Olgierd Górka, B. Gubrynowicz, K. Hartleb, T. E. Modelski, H. Sawczyński, Tadeusz Urbański i E. Wawrzekiewicz, spowodowało to napięcie w stosunkach ze środowiskiem krakowskim. Niewiele też pomogły decyzje podwyższające roczną składkę członkowską z 12 na 18 koron oraz wysokość honorariów autorskich i redakcyjnych, co miało uzdrowić sytuację finansową pisma³⁸.

Historycy krakowscy coraz wyraźniej demonstrowali niezadowolenie z polityki redakcyjnej S. Zakrzewskiego, nie najlepiej układały się też chyba stosunki pomiędzy Zakrzewskim jako redaktorem pisma a Finklem jako prezesem Towarzystwa Historycznego. Opublikowany w roczniku XXXI za 1917 r. numer 3/4 poświęcony Tadeuszowi Kościuszce z tekstami Emila Kipy, Mariana Kukiela, A. Skałkowskiego, Wacława Tokarza i Tadeusza Korzona wywołał krytykę krakowskiego Komitetu Redakcyjnego, który zarzucał też redaktorowi osłabienie krytycznej funkcji pisma. Demonstrując

³⁴ T. E. Modelski, op. cit., s. 41 nn.

³⁵ KH 28, 1914, 3/4, s. 604.

³⁶ Ibidem.

³⁷ KH 29, 1915, 1/4, s. 480.

³⁸ Ibidem; T. E. Modelski, *Ze wspomnień i zapisek redaktora*, KH 70, 1963, 3, s. 599–606.

niezadowolone, Komitet krakowski zawiesił nawet pracę. W rezultacie doprowadziło to 5 stycznia 1918 r. do dymisji S. Zakrzewskiego³⁹. Po raz pierwszy w dotychczasowych dziejach „Kwartalnika” powołano wtedy kilk osobową redakcję — weszli do niej: L. Finkel (1858–1930) jako redaktor, E. Kipa (1886–1958) oraz T. E. Modelski. Zebrania redakcji odbywały się w siedzibie Archiwum Uniwersyteckiego, którego kierownikiem był Finkel⁴⁰.

Nowa redakcja przyjęła postulaty środowiska krakowskiego i za najważniejsze zadania pisma uznała na powrót publikowanie bibliografii oraz recenzji. Ograniczono też objętość rozpraw do 3 arkuszy (wyjątkowo 4 arkusze) i postanowiono zmniejszyć liczbę tekstów drukowanych w dziale „Miscellanea”⁴¹. Jednak oliwy do ognia lwowsko-krakowskich animozji dolała publikacja w pierwszym numerze za 1918 r. artykułu S. Zakrzewskiego pt. *Ideologia ustrojowa*. Podstawową tezę artykułu było przypomnienie obowiązku oddzielania nauki od publicystyki. Przy okazji ostrej krytyki książki „ignoranta” Antoniego Chołoniewskiego, *Duch dziejów Polski* (Kraków 1917), Zakrzewski skrytykował nie tylko przeciwników „szkoły krakowskiej” (O. Balzera, a przede wszystkim Stanisława Kutrzebę) za nadmierny „optymizm historyczny”, ale także historyków związanych z pasywistami, co zostało źle przyjęte przez całe — starsze i młodsze — środowisko krakowskich historyków⁴².

W okresie wojny polsko-ukraińskiej nastąpiła przerwa w pracach redakcji, ale czwarty numer rocznika XXXII za 1918 r. ukazał się już w kwietniu 1919 r. Rocznik XXXIII ukazał się w jednym tomie o objętości 14 arkuszy. Redakcja została zdekompletowana przez odejście E. Kipy, który przeniósł się do Warszawy, ale istotną dla niej pomocą stało się objęcie obowiązków sekretarza redakcji przez specjalizującego się w dziejach stosunków polsko-rosyjskich w XVI/XVII w. ucznia L. Finkla, Kazimierza Tyszkowskiego (1894–1940). Początkowo prowadził „Kronikę naukową”, a następnie przejął odpowiedzialność za przygotowywanie materiałów bibliograficznych, co w okresie utrudnionej komunikacji było zadaniem szczególnie trudnym⁴³.

7 lipca 1920 r. Walne Zgromadzenie Towarzystwa Historycznego powołało na redaktora ponownie A. Semkowicza, a do Komitetu Redakcyjnego weszli: Władysław Abraham, Bronisław Gebert, B. Gubrynowicz, K. Hartleb, T. E. Modelski, Czesław Nanke, Helena Polackówna, H. Sawczyński, Tadeusz Silnicki oraz K. Tyszkowski. Przyjęcie obowiązków redaktora przez

³⁹ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 303.

⁴⁰ T. E. Modelski, *Ze wspomnień*, s. 600.

⁴¹ Idem, *Towarzystwo Historyczne 1914–1924*, s. 55.

⁴² Wcześniej, na posiedzeniu Towarzystwa we Lwowie 22 grudnia 1917 r. S. Zakrzewski „wypowiedział szereg uwag z powodu broszury Antoniego Chołoniewskiego pt. *Duch dziejów Polski*”, KH 31, 1917, 3/4, s. 567; A. Wierzbicki, *Wokół Ducha dziejów Polski. Spory o ocenę dziejów narodowych w historiografii polskiej 1917–1919*, KH 78, 1971, 4, s. 840–856.

⁴³ Zob. nekrolog K. Tyszkowskiego, KH 53, 1939/1945, s. 611–619.

Semkowicza zostało dobrze odebrane w Krakowie, gdzie odczytano to jako powrót do sprawdzonej formuły pisma. W efekcie Krakowskie Koło Towarzystwa Historycznego powołało na nowo własny Komitet Redakcyjny dla współpracy z redakcją. Starano się także — jednak bez skutku — o powołanie podobnych komitetów w innych ośrodkach, m.in. w Poznaniu. Jednak wojenne trudności i powojenny kryzys finansowy bardzo ograniczały możliwości wydawnicze i dopiero w maju 1921 r. ukazał się zbiorczy rocznik XXXIV za rok 1920 o objętości 14 arkuszy — jego kosztą pokryła subwencja przyznana przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dwa następne roczniki także ukazały się bez podziału na numery o objętości odpowiednio 14 i 18 arkuszy⁴⁴.

W 1922 r. do Komitetu Redakcyjnego weszli F. Bujak i Przemysław Dąbkowski, ale rezygnację z funkcji redaktora złożył schorowany A. Semkowicz. 22 października tr. redaktorem został badacz historii kultury późnego średniowiecza i epoki wczesnonowożytnej Jan Ptaśnik (1876–1930). Pod jego redakcją „Kwartalnik” wszedł w okres powojennej normalizacji. Pierwszy opublikowany przez nowego redaktora rocznik (XXXVII za 1923 r.) liczył już ponad 32 arkusze w dwóch częściach, a kolejny (XXXVIII za 1924 r.) prawie 40 arkuszy w 3 zeszytach, czyli udało się osiągnąć objętość planowaną przez Semkowicza na 1914 r. W 1925 r. pismo weszło bez zaległości i obciążeń finansowych, a symbolem stabilizacji było opublikowanie wspomnianego już wyżej indeksu za lata 1887–1922⁴⁵.

Wydaje się, że w czasie kilkuletniej redakcji J. Ptaśnika kształtowało się w środowisku powoli przekonanie o nieuchronności zmian w formule „Kwartalnika Historycznego”. W 1927 r. w Krakowie utworzono Sekcję Krytyczną tamtejszego Oddziału PTH — jej zadaniem było kontynuowanie pracy pomocniczego Komitetu Redakcyjnego „Kwartalnika” działającego w Krakowie z przerwami od 1913 r.⁴⁶ Jednak dopiero 10 marca 1929 r. J. Ptaśnik ogłosił program reformy pisma, jako „Komunikat w sprawie rozbudowy Kwartalnika Historycznego”⁴⁷. Przewidywał podział pisma na dwie, a właściwie nawet trzy części. „Kwartalnik” ukazywać się miał jak dotąd 4 razy do roku i publikować teksty w następujących działach: „Rozprawy”, „Miscellanea”, „Recenzje i sprawozdania”, „Polemika”, „Książki nadesłane”. Równoległe ukazywać się miały „Wiadomości Historyczne” (zaprojektowane początkowo jako dwumiesięczny dodatek, a ostatecznie publikowane jako tom drugi pisma), gdzie umieszczano artykuły metodyczne i dydaktyczne, ogólne przeglądy literatury, zapiski informacyjne i sprawozdania, przeglądy czasopism, kronikę naukową oraz informacje o sprawach PTH. W ten sposób nastąpiło rozdzielenie podstawowych obszarów zainteresowań. „Kwartalnik” publikował rozprawy naukowe oraz teksty recenzyjne i polemiczne, „Wiadomości Historyczne” koncentrowały się na

⁴⁴ T. E. Modelski, *Towarzystwo Historyczne 1914–1924*, s. 79.

⁴⁵ Ibidem, s. 80 nn.

⁴⁶ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 306.

⁴⁷ KH 43, 1929, 1, s. 145–146.

informacji o sprawach bieżących. Ponieważ jednocześnie od 1929 r. publikowana przez „Kwartalnik” bibliografia otrzymała oddzielną paginację, uznać można, że pismo ewoluowało ku podziałowi na 3 osobne tytuły⁴⁸.

Projektodawcy tak daleko idącej reformy pisma nie było jednak dane jej realizować. J. Ptaśnik zmarł 22 lutego 1930 r., a redakcję objął prezes PTH i twórca polskiej historii społecznej, F. Bujak (1875–1953), któremu pomagać mieli S. Zakrzewski oraz (od 1931 r.) T.E. Modelski, który właśnie w 1930 r. przeniósł się z katedry Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na katedrę Uniwersytetu Jana Kazimierza w rodzinnym Lwowie. W 1931 r. doszło też do poważnego ograniczenia zakresu władzy redaktorów. 22 czerwca powołano nowy Komitet Redakcyjny, którego członkowie uzyskali prawo inicjatywy w sprawach polityki redakcyjnej, a w wypadku konfliktów pomiędzy nimi a redaktorem rozstrzygać miał prezes PTH. Po raz pierwszy wprowadzono zasadę *sui generis* kolegialności w pracy redakcji „Kwartalnika Historycznego”, a prezes PTH otrzymał władzę swego rodzaju „nadredaktora”⁴⁹.

Na tych warunkach w 1932 r. funkcję redaktora objął T.E. Modelski, który zresztą od początku miał do czynienia z krytyką formuły pisma, borykającego się jednocześnie z trudnościami finansowymi. Tradycyjnie już nowy redaktor „Kwartalnika” przeniósł siedzibę redakcji do swego miejsca pracy i odtąd mieściła się ona w nowym (tzw. posejmowym) gmachu uniwersyteckim, w pomieszczeniach Instytutu Historii UJK. Funkcje sekretarza redakcji pełniła tu Łucja Charewiczowa, a w pracy redakcyjnej pomagał Marian Haisig. W 1933 r. zrezygnowano z wydawania „Wiadomości Historycznych” jako tomu drugiego „Kwartalnika”. Przekształciły się one w niezależny tytuł: „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” — jego redakcję objął K. Tyszkowski⁵⁰.

Główne zarzuty, które wysuwano wobec „Kwartalnika” za kadencji Modelskiego, to zbyt słaba selekcja nadsyłanych materiałów, niedocenia- nie historii nowożytnej i najnowszej (tj. tej sprzed 1923 r.), preferowanie autorów lwowskich, a przede wszystkim przewaga rozpraw nad recenzjami, których ukazywało się zbyt — zdaniem krytyków — mało. Ze wspomnień samego redaktora wynika, że starał się zapobiegać tej tendencji. Odnowił umowę z redakcją „Przeglądu Historycznego” w sprawie publikowania recenzji tylko w „Kwartalniku”, starał się nawiązywać bezpośrednie kontakty ze środowiskami uniwersyteckimi w Krakowie, Warszawie, Poznaniu i Wilnie dla werbowania recenzentów, ale skutki ciągle nie zadowalały krytyków odwołujących się do postanowień PTH w sprawie recenzyjnego charakteru pisma. Inną jeszcze bolączką redaktora była fala polemik, które nolens volens musiał publikować. Być może był to wynik przenoszenia animozji politycznych na łamy czasopisma naukowego, ale

⁴⁸ [K. Tyszkowski], *Wydawnictwa*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1925–1936*, KH 51, 1937, 1, s. 125–130.

⁴⁹ T. Kondracki, „Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939”, s. 247–248.

⁵⁰ S. Ingot, *Wspomnienia o lwowskich historykach i Oddziale PTH we Lwowie*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, s. 213–219.

niezależnie od genezy tego zjawiska nie ułatwiało ono pozyskiwania dla „Kwartalnika” autorów⁵¹.

W 1934 r. pod wpływem krytyki formułowanej przez środowisko warszawskie PTH rozpisało wśród historyków ankietę w sprawie zadań i zasad redagowania „Kwartalnika Historycznego”. Opracowanie nadesłanych materiałów powierzono Stanisławowi Kętrzyńskiemu, który przedstawił memoriał postulujący kolejne zmiany zasad redagowania pisma. Stwierdzając, że od 25 już lat „Kwartalnik” przestał pełnić funkcję „zwierciadła krytycznego” polskiej nauki historycznej, przyczynę tego dostrzegając w naturalnym procesie rozwoju wydawnictw historycznych oraz niedowładzie pracy redakcyjnej, Kętrzyński postulował więc ograniczenie liczby publikowanych rozpraw do 2–4 arkuszy na jeden numer i zaniechanie publikowania tekstów zbyt specjalistycznych i przyczynkarskich. Brał też pod uwagę możliwość zmniejszenia objętości, a nawet likwidacji działów „Miscellanea” oraz „Kronika”. Domagał się przede wszystkim wzmocnienia działu „Recenzje i sprawozdania”, który koncentrować się powinien na tematach i recenzjach dotyczących historii Polski⁵².

Ponieważ po pewnym czasie warszawskie środowisko historyczne uznało, że redaktor „Kwartalnika” zignorował memoriał Kętrzyńskiego, podniosła się kolejna fala krytyki skierowana tym razem także pod adresem prezesa PTH F. Bujaka. W efekcie 5 czerwca 1937 r. T. E. Modelski podał się do dymisji, a jego następcą został K. Tyszkowski. Nowy redaktor podjął próbę „otwarcia” „Kwartalnika” na środowiska pozalwowskie, a na przełomie 1937/1938 r. opracował i wprowadził nową instrukcję wydawniczą oraz nowy regulamin pisma. Za główny cel postawił sobie wzmocnienie tradycyjnej, recenzyjnej funkcji „Kwartalnika” i w tym celu odbył szereg podróży do różnych ośrodków akademickich, próbując w kontaktach osobistych przełamać prowincjonalizm, w który popadało w ostatnich latach pismo. Zapoczątkowało to nową dyskusję o roli i zadaniach „Kwartalnika Historycznego”, przerwana jednak razem z wydawaniem pisma przez wybuch wojny. K. Tyszkowski zmarł we Lwowie 25 kwietnia 1940 r., pełniąc obowiązki zastępcy kierownika Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁵³.

Postanowienia jałtańskie potwierdzone w Poczdamie zakończyły ostatecznie lwowskie dzieje „Kwartalnika Historycznego” i Polskiego Towarzystwa Historycznego. PTH utraciło swą siedzibę i bogate archiwum, a w drukarni uległ zniszczeniu ostatni „przedwojenny” numer „Kwartalnika” (3 z 1939 r.)⁵⁴. Aneksja Lwowa przez ZSRR oraz zniszczenie Warszawy stworzyły w 1945 r. sytuację, w której jedynym środowiskiem mogącym się podjąć wydawania pisma polskich historyków był Kraków.

⁵¹ T. E. Modelski, *Ze wspomnień*, s. 601–606.

⁵² S. Kętrzyński, *Memoriał w sprawie „Kwartalnika Historycznego”*, KH 70, 1963, 3, s. 607–621.

⁵³ T. Kondracki, „Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939”, s. 258–263; *Nekrolog*, KH 53, 1939/1945, s. 611–619.

⁵⁴ *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956*, s. 17.

3 listopada 1945 r. z inicjatywy prezesa PTH Ludwika Kolankowskiego zwołano konferencję, na której podjęto decyzję o reaktywowaniu Krakowskiego Oddziału PTH (główną rolę odgrywał w nim W. Konopczyński) oraz o wznowieniu wydawania „Kwartalnika” w Krakowie. Na redaktorów powołano mediewistę Romana Grodeckiego (1889–1964) oraz nowożytnika i ucznia Konopczyńskiego, Kazimierza Lepszego (1904–1964)⁵⁵.

W 1946 r. ukazał się najsmutniejszy chyba w dziejach pisma tom LIII za lata 1939–1945, w znacznej części wypełniony nekrologami zmarłych, pomordowanych i poległych w czasie wojny historyków polskich. Obok tych materiałów oraz doniesień o sytuacji w różnych ośrodkach i środowiskach opublikowano też oficjalną deklarację intencji redakcji w nowej sytuacji politycznej. Podpisane przez obu redaktorów „Słowo od redakcji” jest tekstem bardzo powściągliwym i wyważonym, który zdaje się wskazywać, iż środowisko wydawców „Kwartalnika” miało nadzieje na utrzymanie pewnej niezależności pisma, a na pewno uważało za niezbędne złożenie takiej deklaracji⁵⁶. Stąd też znalazła tam wyraz akceptacja nowych tendencji badawczych, a nawet gotowość do rewizji dotychczasowych poglądów na historię Polski, jednak bardzo mocno przy tym podkreślano konieczność zachowania naukowego obiektywizmu i trzymania się w badaniach metody krytyczno-źródłowej. Redaktorzy „Kwartalnika” odmawiali też uznania za obowiązek historyka formułowania ocen, domagali się szacunku dla pluralizmu sądu, tak by nie stawał się on „uprzedzeniem powziętym lub narzuconym a priori, by nie wynikał z tendencji powziętej lub narzuconej z góry”⁵⁷.

W sprawach organizacyjnych redakcja powoływała się na tymczasowy mandat otrzymany „urgente necessitate” od Zarządu Oddziału Krakowskiego PTH i potwierdzony następnie ustnie przez prezesa Kolankowskiego. Z powodu trudności technicznych i finansowych zawieszono też wydawanie „Wiadomości Dydaktycznych” oraz „Wiadomości Historycznych”, które jako „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” wychodziły do 1939 r. pod egidą PTH, choć bez formalnego od 1933 r. związku z „Kwartalnikiem”. Obiecywano utrzymywać tradycyjną strukturę wewnętrzną pisma oraz podkreślano znaczenie przeglądów i recenzji, czyli krytycznej funkcji pisma.

Wypadki następnych miesięcy i lat uczyniły te zobowiązania nierealnymi. W 1946 r. wzmocniono jeszcze redakcję pisma przez dokooptowanie do jej składu mediewisty Jana Konstantego Dąbrowskiego (1890–1965). Wydany pod tą redakcją rocznik LIV (1947) publikował głównie materiały ku czci zmarłego właśnie S. Kutrzeby oraz kontynuację serii nekrologów. W tymże roku „Kwartalnik” wszedł w kryzys, który doprowadzić mógł do likwidacji pisma. Nowe władze „Polski demokratycznej” nie były zadowolone ze stanowiska reprezentowanego przez krakowskie środowisko historyczne

⁵⁵ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1886–1986. Kalendarium*, s. 313.

⁵⁶ KH 53, 1939/1945, s. 398–404.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 398–399.

w latach 1945–1947. 12 kwietnia 1947 r. Zarząd Główny PTH wybrał, najwyraźniej bez uzgodnienia ze stosownymi czynnikami, nowego prezesa. Został nim W. Konopczyński, co uznano za pretekst do akcji przeciw środowisku historycznemu — szło o podporządkowanie PTH i przejęcie „Kwartalnika” przez bardziej — z punktu widzenia władz politycznych — odpowiedzialne środowisko. Przeciw Konopczyńskiemu wykorzystano zgłoszony przez niego jako posła Związku Ludowo-Narodowego jeszcze w 1923 r. projekt wprowadzenia na wyższych uczelniach numerus clausus dla kandydatów „narodowości niepolskich oraz wyznania mojżeszowego”⁵⁸.

Uznany przez „czynniki miarodajne”, tj. przez ministra oświaty Stanisława Skrzyszewskiego oraz wiceminister tegoż resortu Eugenię Krassowską, za persona non grata Konopczyński zrezygnował z prezesury na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu Delegatów PTH 15 czerwca 1947 r. odbytym w Krakowie po tym, jak ministerstwo uznało to za warunek wstępny rozmów o finansowaniu działania Towarzystwa, a więc przede wszystkim edycji „Kwartalnika”⁵⁹. Złą sytuację polityczną, finansową oraz organizacyjną pisma odzwierciedlają ciągłe zmiany na stanowisku redaktora. W 1947 r. pełnił tę funkcję samotnie R. Grodecki, bo wybrany na współredaktora Henryk Barycz rzekł się godności⁶⁰. W 1948 r. redaktorami zostali historyk nowożytny starszego pokolenia Henryk Mościcki (1881–1952) oraz młody mediewista Józef Garbacik (1907–1976). W 1949 r. z kolei Mościckiego zastąpił inny nowożytnik — Kazimierz Piwarski (1903–1968).

Symptomatyczne, że w 1948 r. opublikowano 2 tomy „Kwartalnika”. LV pod redakcją Grodeckiego przynosił głównie materiały związane ze zjazdem PTH we Wrocławiu, teksty sprawozdawcze i opracowany przez Gerarda Labudę projekt bibliografii historycznej. Tom LVI wydany pod redakcją Mościckiego i Garbacika w dwóch zeszytach przyniósł już teksty „zaangażowane” lub przynajmniej starające się za takie uchodzić, m.in.: E. Kipy, *Stan badań nad rokiem 1848 w Polsce*, Kazimierza Tymienieckiego, *Zagadnienia gospodarcze dziejów Polski*, tłumaczony z rosyjskiego popularny referat Borysa Grekowa, *Prawidłowości w dziejach chłopów w Europie*, Witolda Łukaszewicza, *Filippo Mazzei (1730–1816). Zarys biograficzny*. Najwyraźniej niektórzy przedstawiciele środowiska krakowskiego podejmowali dość rozpaczliwe wysiłki w celu spełnienia postulatów władz i próbowali przyswoić sobie pobieżnie, choćby tylko w warstwie frazeologii, „metodologię marksistowską”. Bardzo charakterystyczny dla tej tendencji jest opublikowany w roczniku LVII za rok 1949 artykuł ówczesnego redaktora „Kwartalnika”, K. Piwarskiego, *Kryzys historiografii burżuazyjnej a materializm historyczny*.

Od 1946 r. pismo ukazywało się nieregularnie, z opóźnieniem, w małej objętości. Zmiany personalne nie sprzyjały stabilizacji, a rosnący nacisk polityczny uniemożliwiał wypracowanie jakiegokolwiek rozsądnej formuły pracy redakcyjnej. Nie dysponujemy żadnymi bezpośrednimi danymi

⁵⁸ P. Biliński, op. cit., s. 50–51.

⁵⁹ *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956*, s. 19–26.

⁶⁰ „Kronika naukowa”, KH 55, 1948, s. 245.

wyjaśniającymi intencje władz politycznych wobec organu środowiska historycznego, ale można przyjąć, że dążyły one nie tyle do likwidacji wydawanego w krakowskim środowisku pisma, ile usiłowały doprowadzić je do stanu, w którym powierzenie „Kwartalnika” historykom „lepiej rozumiejącym sytuację” odebrane zostanie jako szansa na uratowanie jego bytu. W 1950 r. doszło więc do zawieszenia prac redakcyjnych w Krakowie, a następnie redakcję powierzono Stanisławowi Arnoldowi (1895–1973), niegdyś wybitnemu mediewiście, uczniowi Marcelego Handelsmana i K. Tymienieckiego, a obecnie człowiekowi całkowicie dyspocyjnymu i uzależnionemu od władz politycznych. Powołano też Komitet Redakcyjny, w skład którego weszli poza Arnoldem: Juliusz Bardach, Aleksander Gieysztor, Żanna Kormanowa, Witold Kula, Marian Małowist, Tadeusz Manteuffel i Wanda Moszczeńska. Tak więc „Kwartalnik” redagować mieli odtąd historycy warszawscy, a wśród nich najbardziej prominentni przedstawiciele „szkoły marksistowskiej”.

W roczniku LVIII za lata 1950/1951, w numerze łączonym 1/2 pojawiły się teksty o jednoznacznie „marksistowskiej” wymowie. M.in. tłumaczenie anonimowego tekstu opublikowanego pierwotnie w piśmie „Voprosy istorii” pt. *Znaczenie prac J. W. Stalina w sprawie językoznawstwa dla radzieckiej nauki historycznej*, Stefana Kieniewicza, *Walka klasowa chłopów polskich w XIX i XX wieku w oświetleniu historiografii polskiej*, czy kuriozalne opracowanie utrzymane w poetyce liryki sprawozdawczej autorstwa Ż. Kormanowej pt. *O radzieckiej nauce historycznej (z pobytu w Moskwie)*⁶¹. W łączonym numerze 3/4 za tenże rok opublikowano jeszcze materiały I Kongresu Nauki Polskiej.

W kolejnym wydanym pod tą redakcją tomie (LIX za rok 1952) pojawiło się m.in. omówienie koncepcji historycznych Bolesława Bieruta opracowane przez anonimową „grupę aspirantów” Katedry Historii Polski Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR oraz tłumaczenie (przedruk za „La Nouvelle Critique”) ortodoksyjnie marksistowskiego potępienia „szkoły Annales”, która stoczyć się miała właśnie „do apologii imperializmu Jankesów”⁶². W szybkim tempie pismo zmierzało więc do kompletnego intelektualnego upadku, co oznaczało, że po przekształceniu w jeszcze jeden organ prymitywnej propagandy „idei Marksa–Engelisa–Lenina–Stalina” utraci autorytet i siłę oddziaływania na środowisko historyczne⁶³. Nie leżało to zapewne w planach co inteligentniejszych a przekonanych wyznawców „nowej nauki”. Na pewno było to też sprzeczne z nadziejami tych historyków, którzy starali się „ratować substancję” za cenę znośnego kompromisu z władzami.

⁶¹ Wartość tego sprawozdania dobrze ilustruje taki np. cytat: „Zwykła radziecka praca magisterska odpowiada poziomowi naszej dobrej pracy doktorskiej”, KH 58, 1950/1951, 1/2, s. 76.

⁶² J. Blot, *Rewizjonizm historyczny albo szkoła „Annales”*, tł. E. Wojnarowski, KH 59, 1952, s. 92–103.

⁶³ Zob. w tej sprawie wypowiedź S. Arnolda w dyskusji na otwartym posiedzeniu Rady Naukowej IH PAN 25/26 VI 1956, gdzie potwierdził nastrój nieufności środowiska wobec redagowanego przez niego od 1950 r. „Kwartalnika Historycznego”, KH 63, 1956, 6, s. 85.

Rocznik LIX miał więc być ostatnim, który opublikowany został pod egidą PTH. Na tzw. Konferencji Metodologicznej w Otwocku w 1952 r. ogłoszono powołanie Instytutu Historii PAN, a „Kwartalnik Historyczny” stać się miał jego głównym organem. W 1953 r. ukazał się pierwszy numer „nowej serii” „Kwartalnika Historycznego”, w jego Komitecie Redakcyjnym znaleźli się: Iza Biezuńska, A. Gieysztor, Leon Grosfeld, Henryk Jabłoński, W. Kula. W skład Komitetu wchodziła też pełniący funkcje redakcyjne: historyk nowożytny Bogusław Leśnodorski (1914–1985) z niezwykajnym dotąd w „Kwartalniku” tytułem redaktora naczelnego oraz Janina Żurawicka jako sekretarz redakcji. Pismo miało więc być redagowane kolegialnie, a symbolem zerwania z lwowską tradycją było zaprzestanie umieszczenia na karcie tytułowej nazwiska założyciela — Ksawerego Liskego.

Publikacja pierwszego numeru „odnowionego” pisma zbiegła się ze śmiercią Stalina, ale fakt ten odnotowano, przedrukowując tylko opublikowane z tej okazji oficjalne oświadczenia władz. Jednak w anonimowym (redakcyjnym) artykule wstępnym pod charakterystycznym tytułem *O powiązanie polskiej nauki historycznej z nowym życiem narodu* zadeklarowano już pełną gotowość do służby nowej ideologii. Miały temu służyć takie teksty, jak S. Arnolda, *Praca Józefa Stalina „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR” a niektóre zagadnienia historii Polski, czy umieszczone w nowym dziale „W walce z wrogą ideologią”* opracowanie Marii Boruckiej–Arctowej, *Idealistyczna historiozofia A. J. Toynbeeego narzędziem amerykańskiego imperializmu*, który to tekst przez wiele lat miał być zresztą jednym z nielicznych łatwo dostępnych źródeł informacji o twórczości tego wybitnego historyka.

W dwóch następnych numerach rocznika LX za 1953 r. pojawiały się już teksty jawnie pozbawione wartości naukowej: *Znaczenie prac Józefa Stalina dla polskiej nauki historycznej* (opracowana przez zespół IKKN w składzie: S. Arnold, Tadeusz Daniszewski, L. Grosfeld, J. Kowalski, Ż. Kormanowa, W. Kula, B. Leśnodorski pośmiertna apologia Stalina), Celiny Bobińskiej, *Marks i Engels wobec powstania styczniowego*, Walentyny Najdus, *Lenin o prawie narodu polskiego do niepodległości*, Konstantego Grzybowskiego, *Z dziejów politycznej ideologii Watykanu*. Umieszczano też kolejne, coraz agresywniejsze opracowania w dziale „W walce z wrogą ideologią”, który jednak po opublikowaniu czterech artykułów zniknął nagle od 4 numeru rocznika LX (1953). Wydaje się, że likwidacja ta była wyrazem powolnego uwalniania się środowiska od narzuconej pismu formuły organu „walki ideologicznej”. W kolejnych rocznikach pisma z lat 1954–1956 teksty „ideologicznie zaangażowane” zaczynały się przeplatać z artykułami, które w warstwie frazeologii spełniają co prawda wymagane kryteria ideowej poprawności, ale mają charakter rozpraw naukowych. W 1955 r. podjęto nieudaną próbę wydawania pisma jako dwumiesięcznika, zresztą przy zachowaniu nazwy „Kwartalnik” — nigdy jednak nie udało się wydać pełnych 6 zeszytów.

Otwartą deklaracją odejścia „Kwartalnika Historycznego” i Instytutu Historii PAN od ideologii marksizmu w wydaniu stalinowskim było opublikowanie w roczniku LXIII obszernego sprawozdania z dyskusji na otwartym

posiedzeniu Rady Naukowej IH PAN, które odbyło się 25–26 czerwca 1956 r. Referat wprowadzający wygłosił W. Kula⁶⁴, a w dyskusji M. Małowist stwierdził, że zachodzący w naukach społecznych przełom polegający na odejściu od bezwzględного podporządkowania nauki wymaganiom „aktualnej linii” ideologicznej w naukach historycznych miał miejsce już kilka lat wcześniej, a nie objął tylko historii najnowszej.

15 grudnia 1956 r. odbyło się kolejne posiedzenie Rady Naukowej IH PAN, na której omawiano sytuację w „Kwartalniku”. B. Leśnodorski w imieniu Komitetu Redakcyjnego (oraz efemerycznej Rady Redakcyjnej) zadeklarował gotowość do dymisji, a następnie przedstawił własną ocenę pisma, uznając, że redakcja stawiała skuteczny opór dotychczasowym praktykom i obyczajom, a najcięższe błędy popełniono w zakresie historii najnowszej. Krytycznie wypowiedział się o piśmie nowy prezes PTH Stanisław Herbst, który miał redakcji za złe oceny podporządkowane wymaganiom politycznym. Jako przykład wymienił publikowane przez „Kwartalnik” ataki na Oskara Haleckiego. Pozytywnie ocenili pismo K. Lepszy i Kazimierz Popiołek, a J. Bardach zaproponował wprowadzenie obieralności redaktora i Komitetu Redakcyjnego przez Radę Naukową IH PAN oraz likwidację Rady Redakcyjnej. Ostatecznie zmiany ograniczyły się do dokooptowania do Komitetu Redakcyjnego S. Herbsta (na wniosek S. Arnolda). W ten sposób zakończony został ostatecznie niewątpliwie najgorszy rozdział w dziejach „Kwartalnika Historycznego”⁶⁵.

W następnych latach toczyły się w środowisku dyskusje poświęcone „roli i zadaniom” „Kwartalnika Historycznego” jako „centralnego organu” polskich historyków, ale nikt już nie próbował podważać jego naukowego charakteru. Pojawiły się co prawda poważne różnice w rozumieniu charakteru i zadań tego pisma naukowego, ale sama zasada nie była już kwestionowana. Pierwsze takie spotkania dyskusyjne z udziałem członków Komitetu Redakcyjnego odbyły się w Poznaniu w 1958 r.⁶⁶, a następnie w Krakowie i Warszawie już w 1960 r. Na spotkaniu w Krakowie nawiązano do dyskusji z lat 1953–1954 związanych z przekształcaniem „Kwartalnika” w pismo IH PAN i sformułowano postulaty ograniczenia liczby tekstów przyczynkarskich na rzecz opracowań syntetycznych oraz powiększenia liczby recenzji i wzbogacania działu informacji naukowej⁶⁷.

Najpoważniejsza z oficjalnych dyskusji poświęconych „Kwartalnikowi” odbyła się 26 kwietnia 1961 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Doszło tam do wykrystalizowania konkurencyjnych koncepcji redakcyjnych, które stale już miały znajdować zwolenników i przeciwników oraz stały się leitmotiwem większości dyskusji w środowisku „Kwartalnika” aż po czasy nam współczesne. Część obecnych (m.in. Stanisław Piekarczyk) broniła idei dotychczasowego, akademickiego charakteru pisma, inni (J. Bardach, Stanisław Russocki, Stanisław Ryszka) proponowali redagowanie

⁶⁴ W. Kula, *W sprawie naszej polityki naukowej*, KH 63, 1956, 3, s. 151–166.

⁶⁵ *O dalszy rozwój „Kwartalnika Historycznego”*, KH 64, 1957, 2, s. 215–218.

⁶⁶ KH 65, 1958, 4, s. 1305–1307.

⁶⁷ KH 67, 1960, 3, s. 864–867.

„Kwartalnika” z myślą o szerszych kręgach czytelników: nauczycielach i miłośnikach historii. Jednocześnie Jerzy Jedlicki przedstawił koncepcję przekształcenia „Kwartalnika Historycznego” w pismo interdyscyplinarne współpracujące z socjologami, literaturoznawcami, ekonomistami, a nawet psychologami w dążeniu do syntezy integrującej dorobek nauk humanistycznych. W odpowiedzi Bronisław Geremek uznał tę propozycję za intelektualnie pociągającą, ale z praktycznego punktu widzenia nierealną, a Adam Kersten zaproponował poszerzenie omawianej w „Kwartalniku” problematyki. Domagał się większej liczby tekstów syntetycznych i metodologicznych, mniej przyczynków, więcej artykułów dotyczących historii powszechnej, problemów kultury i gospodarki. Zebrani postulowali też inspirowanie i publikowanie dyskusji, protestowali przeciw tzw. grzecznościowym recenzjom, domagali się recenzowania większych prac popularnonaukowych, szczególnie z historii najnowszej, a także żądali większej liczby przeglądów badań i materiałów informacyjnych⁶⁸. Sprawy te przez następne kilkadziesiąt lat miały stale zaprzętać uwagę kolejnych redaktorów „Kwartalnika Historycznego”.

W związku z dziesiątą rocznicą publikowania „Kwartalnika Historycznego” jako pisma IH PAN ukazały się teksty redaktora, B. Leśnodorskiego oraz sekretarza redakcji — Tadeusza Łepkowskiego, który w 1957 r. zastąpił w tej funkcji J. Żurawicką. Wypowiedź Leśnodorskiego miała programowy charakter, znalazło się w niej stwierdzenie, iż nadrzędnym zadaniem pisma jest informacja i krytyka naukowa. Tak więc po latach dyskusji, eksperymentów i zagrożeń ze strony ideologii „Kwartalnik Historyczny” powracał do roli wyznaczonej mu niegdyś przez założycieli — miał być krytycznym „lustrem” dla polskiej historiografii oraz jej organem informacyjnym. Za największy sukces redakcji uznano przewyższenie tendencji do traktowania pisma jako „centralnego organu” zmonopolizowanego przez IH PAN, udawało się bowiem pozyskiwać teksty autorów spoza tego ośrodka⁶⁹.

Opracowanie T. Łepkowskiego ma sprawozdawczy charakter. Autor przedstawił statystyczną analizę kształtu oraz zawartości pisma za lata 1953–1962⁷⁰. Najważniejszą chyba cechą pisma w tym okresie był wzrost objętości: początkowo numery miały przeciętnie ponad 30 arkuszy, w późniejszych latach objętość numerów spadła do ok. 25 arkuszy, ale i tak oznaczało to wydawanie potężnych i kosztownych stuarkuszowych roczników. Najwyraźniej redakcja miała kłopot z wypełnieniem tak obszernych łamów pisma — świadczą o tym ciągłe eksperymenty ze jego strukturą wewnętrzną, powstawały nowe działy, likwidowano niedawno powoływane, wiele nieprzemyślanych inicjatyw umierało zresztą własną śmiercią. Znaczną część pisma wypełniały tzw. informacje z życia naukowego, co w dużym stopniu sprowadzało się do drukowania obszernych sprawozdań

⁶⁸ KH 68, 1961, 4, s. 1111–1113.

⁶⁹ B. Leśnodorski, *Nasze pragnienia — nasze troski*, KH 70, 1963, 3, s. 637–643.

⁷⁰ T. Łepkowski, *Nowa seria „Kwartalnika Historycznego” (1953–1962) w świetle liczb*, KH 70, 1963, 3, s. 623–636.

z działalności i posiedzeń różnego rodzaju zespołów i komitetów. Inicjowano też, a nawet organizowano tzw. dyskusje redakcyjne, których zredagowane zapisy publikowano na łamach podlegającego cenzurze „Kwartalnika”. Próbowano wreszcie wydawać numery monograficzne, tzw. rocznicowe.

W 1963 r. skład redakcji uległ rozbudowie i w ramach Komitetu Redakcyjnego osoby pełniące konkretne funkcje tworzyły węższe ciało — redakcję. W tymże roku, obok redaktora Leśnodorskiego pojawili się więc trzej sekretarze redakcji: Krzysztof Groniowski, Ryszard Kołodziejczyk i Stanisław Trawkowski. W 1970 r. pojawiła się nowa funkcja — zastępca redaktora, którą przy redaktorze Leśnodorskim objął S. Trawkowski, a drugim — obok K. Groniowskiego — sekretarzem redakcji został późniejszy redaktor Tadeusz Jędruszczak.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pismo utrzymywało formułę wypracowaną w końcu lat pięćdziesiątych. Wraz z rosnącymi kłopotami finansowymi, ograniczeniami w przydziale papieru malała objętość roczników, co jednak odbywało się głównie kosztem działów informacyjnych i sprawozdawczych. Wraz z decentralizacją nauki w tej epoce dość szybko okazało się, że „Kwartalnik Historyczny” po prostu nie jest w stanie informować o wszystkich inicjatywach naukowych w Polsce. „Kronika” stawała się powoli zbiorem dość przypadkowych materiałów, głównie sprawozdań z konferencji, publikowanych zresztą z dużym opóźnieniem. Podobnie rzecz się miała z działem „Recenzje i sprawozdania”, gdzie — wobec oczywistej niemożności recenzowania całej polskiej produkcji historycznej — omawiano tylko część publikacji, a wysiłek redakcji szedł w kierunku pozyskiwania recenzji z ważniejszych publikacji. Obok ograniczeń finansowych problemem redakcji była stale pogarszająca się techniczna jakość druku i oprawy, a jednym z najmniej przyjemnych aspektów pracy redakcyjnej była konieczność składania wizyt w Urzędzie Kontroli Prasy i Wydawnictw. Cenzura prewencyjna kontrolowała całą treść pisma, ale z relacji wiadomo, że w tych latach największe problemy mieli autorzy tekstów poświęconych historii najnowszej.

W 1974 r. funkcję redaktora „Kwartalnika Historycznego” złożył B. Leśnodorski, a od 1975 r. redakcję objął specjalizujący się właśnie w historii najnowszej T. Jędruszczak (1924–1993), jego zastępcą został Jerzy Michalski. Funkcje sekretarzy sprawowali Edward Potkowski oraz Andrzej Skrzypek. W ponad rok później T. Jędruszczak wygłosił na zorganizowanej w Łodzi 12 listopada 1976 r. sesji naukowej poświęconej czasopiśmiennictwu historycznemu referat, który uznać można za jego program redakcyjny⁷¹. Wyróżnił tu kilka zadań pisma, którym odpowiadają jego główne działy. Najważniejszym zadaniem redakcji było publikowanie możliwie dobrych, prezentujących nowe materiały źródłowe lub stawiających nowe problemy badawcze artykułów. Za następne w kolejności zadanie T. Jędruszczak uznał publikowanie wyników różnych, także tych organizowanych przez redakcję, dyskusji, choć „warunki ogólne”, tj. nadzór cenzuralny i polityczny, ograniczały możliwości w tym zakresie. Dopiero na trzecim miejscu

⁷¹ T. Jędruszczak, „Kwartalnik Historyczny” — *problemy aktualne i zamierzenia*, KH 84, 1977, 2, s. 391–396.

znalazła się aktywność recenzyjna. Przywołując koncepcję K. Liskego, przypomniano, iż w XIX w. na rocznik pisma przypadało ok. 200 recenzji, a w latach siedemdziesiątych XX w. ok. 100. Przyczyny tego stanu rzeczy Jędruszczak dostrzegał w niedostatkach informacji naukowej, a także w niechęci środowiska do pisania wnikliwych i krytycznych tekstów recenzyjnych. Cztery i piąty punkt programu sprowadzają się do publikacji różnego rodzaju materiałów informacyjnych, przeglądów bibliograficznych itp.

Trzeba uznać, że deklaracja T. Jędruszczaaka oznaczała, iż jego koncepcja pisma nawiązywała do tradycji organu przede wszystkim krytyczno-informacyjnego tylko formalnie, w wewnętrznej strukturze pisma, a rzeczywiste preferencje były jednak inne. Najważniejsze więc okazały się nie zadania krytyczne pisma, ale publikowanie nowatorskich tekstów oraz dyskusji także na poziomie metodologii, ocen i interpretacji. Oznacza to, że tradycyjne zadania krytyczno-informacyjne pisma zepchnięto na dalszy plan i było to zapewne ustępstwo na rzecz tych historyków, którzy ciągle domagali się od redakcji wydawania pisma wytyczającego nowe kierunki w rozwoju historiografii, a nie zadowolającego się odgrywaniem roli krytycznego komentatora i recenzenta tego rozwoju. Sądzić można, że opozycja ta miała głębsze, nieomal światopoglądowe korzenie i odzwierciedlała istniejącą, choć nie zawsze w tej epoce nadającą się do ujawnienia różnicę pomiędzy historycznym „nowatorstwem” a „akademizmem” czy „pozytywizmem”.

T. Jędruszczak przeprowadził „Kwartalnik Historyczny” przez przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych i odszedł z pracy redakcyjnej na skutek nagłej choroby. W 1985 r. pełniącym obowiązki redaktora, a następnie redaktorem został historyk dziejów nowożytnych J. Michalski, jego zastępczynią Monika Senkowska-Gluck, a sekretarzami A. Skrzypek i Jacek Banaszekiewicz. W 1989 r. zastępcami redaktora zostali J. Banaszekiewicz i A. Skrzypek, a sekretarzem redakcji Marcin Kamler. W 1993 r. A. Skrzyпка na stanowisku zamienił Jan Molenda, a w następnym roku wymianie uległ cały oprócz redaktora zespół: zastępcami zostali Roman Michałowski i Romuald Wojna, a sekretarzem redakcji Wojciech Kriegseisen. W 1998 r. ten ostatni został zastępcą redaktora, a obowiązki sekretarza objęła Magdalena Hułas. W kolejnych latach R. Michałowskiego zastąpił Marian Dygo, a M. Hułas — Leszek Jarmański.

Pod kierunkiem J. Michalskiego „Kwartalnik Historyczny” przyjął formułę pisma będącego organem całego środowiska historycznego, czego wyrazem stało się powoływanie członków redakcji spoza IH PAN. Powrócono też — w zmienionych warunkach — do pierwotnej koncepcji redakcyjnej, co wyraża się przede wszystkim w dbałości o poziom krytyki naukowej. Po objęciu redakcji przez piszącego te słowa w 1999 r. dokonano w strukturze pisma zmiany polegającej na rezygnacji z drukowania działu „Kronika”, który w ostatnich latach, wobec wielkiej liczby różnego rodzaju i znaczenia konferencji, przynosił bardzo niepełne informacje, stwarzając nieprawdziwy obraz życia naukowego środowiska historycznego. Opracowano nową instrukcję wydawniczą oraz umieszczono w internecie na

bieżąco uzupełnianą informację o zawartości pisma. Obecnie pismo redagowane jest przez zespół w składzie: Iwona Dacka — sekretarz redakcji, M. Dygo — zastępca redaktora, Maciej Janowski — zastępca redaktora (w 2003 r. zastąpił Tomasza Kizwaltera), Wojciech Kriegseisen — redaktor, R. Wojna — zastępca redaktora. Pismo o stałej o lat objętości 60 arkuszy w roczniku wydawane jest w nakładzie 1000 egzemplarzy.

Redaktorzy „Kwartalnika Historycznego”

1. Ksawery Liske (1838–1891), profesor Uniwersytetu Lwowskiego, redaktor 1887–1890
2. Oswald Marian Balzer (1858–1933), profesor i rektor Uniwersytetu Lwowskiego, redaktor 1891–1894
3. Aleksander Semkowicz (1850–1923), profesor Uniwersytetu Lwowskiego, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, redaktor 1895–1897, 1899–1904, 1906–1914, 1920–1922
4. Józef Korzeniowski (1863–1921), dyrektor bibliotek we Lwowie, Krakowie i Paryżu, redaktor 1898
5. Fryderyk Papée (1856–1940), profesor UJ, dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej, redaktor 1904–1905
6. Stanisław Zakrzewski (1873–1936), profesor UJ i Uniwersytetu Lwowskiego, redaktor 1915–1917, 1931
7. Ludwik Finkel (1858–1930), profesor i rektor Uniwersytetu Lwowskiego, redaktor 1918–1919
8. Emil Kipa (1886–1958), profesor UW, redaktor 1918
9. Teofil Emil Modelski (1881–1967), profesor Uniwersytetu Stefana Batoryego w Wilnie i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, redaktor 1918–1919, 1931–1937
10. Jan Ptaśnik (1876–1930), profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, redaktor 1923–1929
11. Franciszek Bujak (1875–1953), profesor UJ, UW i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, redaktor 1930–1931
12. Kazimierz Tyszkowski (1894–1940), kustosz Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, redaktor 1937–1940
13. Roman Grodecki (1889–1964), profesor UJ, redaktor 1945–1947
14. Kazimierz Lepszy (1904–1964), profesor i rektor UJ, redaktor 1945–1946
15. Jan Konstanty Dąbrowski (1890–1965), profesor UJ, redaktor 1946
16. Henryk Mościcki (1881–1952), profesor UW i UJ, redaktor 1948
17. Józef Garbacik (1907–1976), profesor UJ, redaktor 1948–1949
18. Kazimierz Piwarski (1903–1968), profesor UJ i Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, redaktor 1949
19. Stanisław Arnold (1895–1973), profesor UW, redaktor 1950–1952
20. Bogusław Leśnodorski (1914–1985), profesor UW i w IH PAN, redaktor 1953–1974

21. Tadeusz Jędruszczak (1924–1993), profesor w IH PAN, redaktor 1975–1985
22. Jerzy Michalski, profesor w IH PAN, redaktor 1985–1999
23. Wojciech Kriegseisen, docent w IH PAN, profesor UW, redaktor od 2000

“Kwartalnik Historyczny” — An Outline History of a Humanistic Periodical

The idea of issuing a historical scientific periodical, granted review-critical functions, emerged in Lvov during the 1880s. The founder of “Kwartalnik” (1887), envisaged as an organ of the parallel established Historical Society (later known as the Polish Historical Society), was Ksawery Liske, assisted by Fryderyk Papée and Ludwik Finkel. After Liske’s death in 1891 consecutive editors continued the critical line of the periodical devised by him until 1914.

At the time of the first world war and after Poland had regained her independence, “Kwartalnik” went through an organisational and financial crisis, albeit it managed to retain a publication continuum. During the 1930s the situation of the periodical grew increasingly stable — it even inaugurated consecutive departments, some of which developed into independent publications. During the second world war “Kwartalnik” could not appear, and after the capture of Lvov by the Soviet Union (1945) the seat of the editorial board was transferred to Cracow, where it was issued irregularly as a small-sized publication. At the same time, successive editors and Boards of the Polish Historical Society were subjected to pressure exerted by the political authorities, whose intention was to transform the scientific periodical into an ideological organ of Marxism-Leninism-Stalinism. In 1950 the editorial board was moved to Warsaw, and in 1953 “Kwartalnik” became an organ of the recently opened Institute of History at the Polish Academy of Sciences, where after 1956 it became possible to restore its scientific character.

The total of 110 volumes of “Kwartalnik Historyczny” constitutes probably fullest evidence of the history and changes of critical Polish historiography. In 1960 Krystyna Sreniowska presented the outcome of her interesting research into the contents of the periodical in 1887–1900, and the electronic bibliography of “Kwartalnik Historyczny”, together with an outline history of the periodical, might prove useful for those historians of Polish historiography who would like to continue pertinent studies.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska